

Володимир Мартиненко,
кандидат економічних наук, доцент кафедри
економічної теорії та історії економіки УАДУ

Методологічні основи державного управління інвестиційним процесом в економіці України

Однією з найважливіших причин низької ефективності економічних реформ в Україні є недосконалість інструментів перетворень, що зумовлює цілу низку неефективних рішень на різних рівнях державного управління.

Проблема ефективності різних систем управління економічними процесами, яку вчені різних шкіл розглядають вже тривалий час, є завжди актуальною. Це пояснюється тим, що ні ринкова система господарювання, ні втручання держави в управління економікою в різних економічних системах не могли повністю вирішити сучасні проблеми господарювання. Практика показала, що “невидима рука” ринку спроможна спрямовувати економіку до ефективності тільки за умов цілковитого обмеження дії суб’єктів господарювання [1, с. 35]. За інших умов вільний ринок спричиняє розпад економіки, що спостерігається в Україні за час її державної незалежності.

Невдалий вплив держави на економіку пояснюється такими причинами [1, с. 49]:

- наслідки будь-якої політики уряду є складними і важко прогнозуються;
- уряд має обмежену можливість контролю цих наслідків;
- законодавчі органи можуть лише частково контролювати практичне втілення урядових програм;
- політичні діячі можуть сприяти реалізації певних приватних інтересів.

Аналіз причин цих наслідків зводиться до того, що складна прогнозованість діяльності уряду пояснюється обмеженістю інформації [1, с. 33]. Фактично аналізу цих наслідків немає, а є лиш констатація факту. На сучасному етапі формування інтелектуально-інформаційного способу виробництва ці наслідки свідчать лише про те, що існуючі соціально-економічні технології реалізації державної політики не задовольняють потреби ефективного управління економікою.

Сучасна епоха характеризується зміною способу виробництва, коли високі технології стають головною продуктивною силою економіки. Народжується інтелектуально-інформаційний спосіб виробництва, який об'єктивно потребує адекватних змін у виробничих відносинах, насамперед у відносинах управління на державному рівні. Адже тривалий час управління економікою базувалося на методі спроб та помилок.

У Посланні Президента України Л.Д. Кучми до Верховної Ради ставиться завдання привести в дію **механізми випереджаючого розвитку** [2, с.5], які мають забезпечити надійні гарантії не лише остаточної стабілізації економіки, а й створення необхідних передумов її прискореного зростання [2, с.37].

Виконання цього історичного завдання можливе тільки на основі розробки високих соціально-економічних технологій у сфері управління економічними процесами на загальнодержавному рівні. Тому створення ефективної системи управління сьогодні належить до найактуальніших загальногосподарських проблем в Україні.

Існуюче методологічне забезпечення управління інвестиційними процесами на державному рівні вже спочатку відрізнялося неефективністю рішень. Це підтверджують, наприклад, механізми залучення іноземних інвестицій в економіку України, оскільки ще тоді необхідно було створити однакові умови для внутрішнього та для зовнішнього інвестора. Крім того, основною ланкою у визначенні джерел інвестування є не зовнішні, а внутрішні інвестори, оскільки якщо відсутні нормальні умови інвестування для внутрішніх інвесторів, то не варто сподіватися на зовнішніх.

Основним при розробці науково обгрунтованої методологічної бази управління інвестиційним процесом є визначення соціально-економічних процесів, що відбуваються у певний історичний період та в певній країні. *Під визначенням розуміється конкретизація майбутніх відносин між різними суб'єктами господарювання, встановлення кількісних та якісних параметрів між суб'єктом та об'єктом управління з урахуванням усіх бажаних та можливих наслідків. Причому таке визначення має бути достатнім для повної характеристики майбутніх інвестиційних процесів.*

Таким чином, *початковою методологічною засадою нового методу управління має стати усвідомлення того, що всім майбутнім соціально-економічним, організаційно-технологічним, правовим та іншим параметрам властива достатня кількісна та якісна визначеність на різних рівнях державного управління, причому вона має бути сталою, а не змінюватись за рік п'ять- шість разів.*

Базування високих технологій управління на гарантіях перетворює його на точну науку, яка має широке практичне застосування у суспільному господарстві. На необхідності такого підходу ще на початку ХХ ст. наголошував російський соціал-демократ, лікар за фахом, О.О. Богданов, який у 1913 р. видав книгу, присвячену тектології - "загальній організаційній науці". На його думку, всі без винятку природні об'єкти діють за єдиними системно-організаційними законами. "...Структурні відносини можуть бути узагальнені до такого ж самого ступеня формальності чистоти схем, що й у математиці відношення величин..." - писав О.О. Богданов. - Більше того, відношення кількісні я розглядаю як особливий тип структурних, а саму математику - як галузь науки, яка з

огляду на особливі причини розвинулася раніше (за інші її галузі); цим пояснюється величезна практична сила математики як засобу організації життя” [3, с. 310].

Українські вчені констатують, що тектологія О.О. Богданова випередила загальну теорію систем австрійського біолога Людвіга Фон Берталанфі (позаяк остання повторює, іноді у модернізованому вигляді, ідеї загальної організаційної науки), і кібернетику У.Р. Ембі, зокрема її фундаментальний принцип **зворотного зв'язку** [4, с. 92]. За теорією Богданова, новою властивістю організаційного комплексу є те, що він відрізняється від простої суми частин, яка є меншою від цілого, причому чим більше ціле організоване, тим більшою є ця різниця.

Цей теоретичний висновок має величезне практичне значення для розуміння законів управління соціально-економічними процесами. Справді, проаналізувавши історію проведення економічних реформ, можна виявити таке протиріччя: в Україні усі складові економічних реформ за якісними та кількісними показниками були найвищі серед республік Радянського Союзу, але неефективна організація управління ними призвела до того, що в 1997 р., за даними експертів ООН, за індексом людського розвитку Україна посіла 95 місце серед 175 країн світу.

Крім цих фундаментальних висновків, необхідно наголосити ще ось на чому. На нашу думку, інвестування потрібно розглядати як безперервний процес у часі і просторі, причому кожна його складова має виконувати чітко визначену загальними властивостями об'єкта функцію. Остання за умов достатності забезпечує рух об'єкта і збільшує його енергію. Ігнорування цих властивостей окремих складових частин цілого призводить до того, що кінцеві результати управління соціально-економічними процесами є значно гіршими.

Згідно з традицією характеристики систем управління почнемо з визначення його принципів. Але слід звернути увагу ось на що. Методологічний підхід, в якому вкладання коштів в економіку розглядається як безперервний у часі і просторі процес, допомагає розв'язати протиріччя, яке виникає при розробці управлінських рішень. Йдеться про те, що, звичайно, з першого разу правильно визначити всі параметри інвестування неможливо через складність та динамічність соціально-економічних процесів. Тому при підготовці управлінських рішень необхідно повертатись до вихідних характеристик доти, поки всі можливі зміни будуть враховані. Важливо правильно встановити якісні параметри соціально-економічних, науково-технологічних та інших процесів, а їх кількісні характеристики, якщо не вдалось з'ясувати особливості змін у процесі, можна буде коригувати вже під час реалізації управлінських рішень.

Першим в управлінні інвестиційним процесом є загальновідомий **принцип цілеспрямованості**, первісно призначений для впорядкування взаємодії різних його складових частин. На практиці цей принцип часто ігнорується. В Україні тривалий час не визначались стратегічні цілі інвестування, що негативно впливало на його ефективність.

Реалізацію першого принципу має забезпечувати **принцип гарантованості**. Він означає, з одного боку, обов'язкове виконання суб'єктами господарювання взятих на себе зобов'язань, достатніх для реалізації їх загальних цілей; з іншого боку - достатність ресурсів, умов, складових частин тощо для виконання загального завдання.

Принцип гарантованості реалізується на основі низки принципів: **мотиваційного, зворотного зв'язку, основної ланки, інноваційності, ефективності, конкурентності** тощо.

Далі конкретизуються стадії інвестиційного процесу. В українській економічній літературі існує такий перелік цих стадій: мотивація інвестиційної діяльності, прогнозування і програмування інвестицій, обґрунтування доцільності інвестицій, страхування інвестицій, державне регулювання інвестиційного процесу, планування інвестицій, фінансування інвестиційного процесу, проектування і ціноутворення, забезпечення інвестицій матеріально-технічними ресурсами, освоєння інвестицій, підготовка до виробництва продуктів, попередня задача і приймання в експлуатацію, кінцева задача об'єкта в експлуатацію [5, с. 13].

Наведені стадії можна об'єднати в дві групи, які розрізняються як за послідовністю, так і за змістом: підготовку інвестиційного процесу та реалізацію інвестиційних проектів.

Стадія підготовки інвестиційного процесу після визначення принципів управління інвестиційними процесами включає з'ясування цілей інвестування, його бажаних та можливих майбутніх результатів, а також об'єктів та суб'єктів інвестування, встановлення позитивних можливостей інвестиційного процесу, конкретизацію проблем, що можуть виникнути у процесі досягнення поставлених цілей, розробки політичних, правових, організаційних, фінансово-економічних, техніко-технологічних, екологічних та інших механізмів, що забезпечують досягнення поставлених цілей; характеристики можливих самоорганізаційних наслідків інвестиційного процесу.

Ще однією ланкою формування методологічних основ інвестиційного процесу в Україні є чітке визначення його цілей (політичних, соціально-економічних, національних, екологічних, технічних, технологічних, регіональних тощо).

Як показує досвід, неправильно визначені цілі призводять до непередбачуваних наслідків для окремого бізнесмена, компанії чи держави в цілому.

Політичними цілями є трансформація способу виробництва: розвиток у певному напрямі національної економіки, підтримка вітчизняного виробника, формування ефективного власника, раціональне використання кадрового потенціалу і природних ресурсів України, встановлення сприятливого інвестиційного клімату для внутрішніх та зовнішніх інвесторів тощо.

Соціально-економічні цілі нині пов'язані насамперед із призупиненням зниження рівня життя народу та спаду виробництва валового національного продукту.

Після чіткого визначення цілей конкретизуються майбутні бажані та можливі результати інвестиційного процесу. Слід зауважити, що в сучасній вітчизняній теорії і практиці ведення бізнесу поняття цілі та результати не розрізняються. Під цілями розуміють результати, але ж ці поняття істотно відрізняється одне від одного [6, с. 292]. Цілі будь-якої діяльності людини існують тільки в уявленні чи на папері, тоді як результати мають свою матеріальну, технічну, інформаційну, соціальну, культурну, економічну, політичну та інші форми вираження. Крім того, результати можуть бути бажаними чи небажаними, позитивними чи негативними. Звичайно, негативні результати не плануються. Метод же гарантованого досягнення поставлених цілей дає змогу прогнозувати ймовірність як позитивних, так і негативних майбутніх результатів, вчасно та адекватно реагувати на ускладнення, що виникають у процесі реалізації плану.

Позитивними результатами процесу інвестування є: припинення падіння ВВП; його зростання; ефективне використання інвестицій; постійне підвищення темпів інвестування на короткий і тривалий періоди; вчасне повернення коштів інвесторам тощо.

Прогнозування негативних результатів не означає, що йдеться тільки про невиконання поставлених завдань, а й про те, щоб визначити можливі негативні наслідки за умови в цілому позитивного результату та коли його не досягнуто. Відсутність методологічних інструментів прогнозування майбутніх негативних наслідків у сучасному арсеналі засобів проведення економічної реформи стала однією з причин соціально несправедливого роздержавлення та приватизації, а також неспроможності виправити цю ситуацію в процесі соціально-економічної трансформації суспільства.

Негативними результатами інвестування вітчизняної економіки іноземними суб'єктами, на наш погляд, можуть бути: втрата економічної незалежності держави; жорстка прив'язка вітчизняних споживачів до зарубіжної техніки, сервісного обслуговування; нещадна експлуатація людських та природних ресурсів; забруднення довкілля; невчасне повернення коштів інвесторам, неефективне використання інвестицій тощо.

Отже, керуючись методом гарантованого досягнення поставлених цілей, можна своєчасно коригувати проведення економічних реформ залежно від прогнозованих можливих наслідків.

Важливе методологічне й практичне значення має правильне визначення об'єктів і суб'єктів інвестування. Від цього, зрештою, залежить ефективність усього інвестиційного процесу.

В Україні до визначення об'єктів інвестування ставляться, на жаль, недбало. Іноземні кредити брали під будь-які проекти, які до того ж були спрямовані на усунення

наслідків, а не причин кризових явищ. Так, замість того щоб купувати технології і технологічне устаткування для переоснащення машинобудівних заводів сільськогосподарської техніки під кредити, їх використовували на придбання вже готових машин. Це було вигідно для окремого господарства, куди техніка надійшла, але в цілому проблема забезпечення аграріїв сільськогосподарською технікою та технологіями залишалася невирішеною.

Стратегічно важливим об'єктом інвестування мають стати високі технології, на які Україна дуже багата і завдяки яким може реально стати однією з найрозвинутіших країн світу.

В Україні необхідно забезпечити економічні та правові гарантії практичного використання винаходів вітчизняних учених, практиків у різних галузях народного господарства.

Важливим етапом створення умов інвестування є визначення його суб'єктів. Сьогодні ними фактично є лише органи законодавчої та виконавчої влади. Від формування інвестиційного клімату практично усунуто підприємців - безпосередніх учасників інвестиційного процесу, що значно знижує ефективність економічних реформ.

У разі забезпечення нормального інвестиційного клімату в Україні буде вирішено і проблему з коштами, необхідними для реструктуризації промисловості та сільського господарства. Кошти спрямовуватимуться на потрібний об'єкт. Уже сьогодні в Україну можуть надходити інвестиції на десятки мільярдів доларів, але тільки під гарантії уряду.

Таким чином, крім органів законодавчої та виконавчої влади, **активним суб'єктом формування системи гарантій мають стати й самі підприємці.** Довіра до національних бізнесменів із боку іноземних інвесторів теж створює стабільні внутрішні умови, за яких зовнішні капітали можуть бути вкладені в економічні реформи в Україні. Але масовий обман громадян України трастами підірвав довіру до всіх українських бізнесменів як з боку населення, так і з боку іноземних інвесторів.

Сьогодні в Україні спостерігається "зачароване коло": *законодавча влада не створює нормальних умов для ведення бізнесу вітчизняними підприємцями - національний бізнес перейшов у тінь - на цій основі формується корумповане поле взаємодії влади та бізнесу - іноземні інвестори не довіряють ні владі, ні національним бізнесменам.*

З'ясувавши цілі та результати об'єктів та суб'єктів інвестиційної діяльності, необхідно визначити об'єктивні позитивні можливості, що існують. Потрібно тільки створити умови, щоб ці можливості через певні механізми перетворилися на практичні позитивні результати інвестування. До впровадження в практику інвестиційних програм слід з'ясувати, чим Україна насправді володіє, оскільки досі цей важливий ресурс підвищення ефективності інвестиційного процесу майже не враховувався.

Після встановлення позитивних можливостей необхідно **конкретизувати проблеми**, які можуть виникати в процесі трансформації цілей у результати, зафіксувати їх, а потім визначити, які з них можна вирішити вже сьогодні, які - пізніше, а які взагалі неможливо вирішити. Крім того, потрібно визначити ймовірність настання форс-мажорних обставин. Отже, завдяки такому підходу повністю контролюються всі проблеми.

Нині в Україні робиться все навпаки: приймають плани і відразу приступають до їх виконання, не враховуючи того, що коли суб'єкти розпочинають конкретну роботу без попереднього аналізу проблем, то відразу виникають і негативні явища. Це яскраво продемонстрували практика перебудови в СРСР або численні техногенні катастрофи (Чорнобильська катастрофа, останні катастрофи очисних споруд у Румунії).

Крім загальновідомих проблем (нестабільність законодавства, корупція, відсутність ефективного власника, суб'єктивізм у державному регулюванні ринкових перетворень, соціальна безвідповідальність вітчизняних бізнесменів тощо), існують специфічні проблеми, які теж потребують осмислення, конкретизації та визначення вірогідності їх появи в процесі інвестування економіки України. Ці проблеми здебільшого пов'язані із визначенням інвестиційно привабливих регіонів, галузей та об'єктів, реалізацією інвестиційних проектів, гарантуванням повернення кредитів, залученням різних інвесторів до кредитування одного об'єкта, страхуванням інвестицій тощо.

Конкретизувавши можливі проблеми в процесі реалізації поставлених цілей, необхідно розробити систему вимірювання та оцінки інвестиційного процесу, встановити відповідні критерії, показники, міру та механізм оцінки. Слід зазначити, що системи вимірювання та оцінки всіх стадій інвестиційного процесу мають бути науково обгрунтованими - від цілей до бажаних та можливих результатів.

Важливими критеріями оцінки інвестиційного процесу є політичний, соціальний, економічний, техніко-технологічний, правовий, екологічний та деякі інші.

Кожному критерію мають відповідати певні показники оцінки, а кожному показнику - своя міра оцінки.

У сучасній вітчизняній практиці використовують переважно лише один показник оцінки - обсяг інвестицій в економіку України. Але на підставі одного показника об'єктивно оцінити процес інвестування навряд чи можливо. Отже, повноцінної системи вимірювання й оцінки інвестиційного процесу в Україні поки що немає.

Конче необхідно чітко визначити обсяг інвестицій, потрібних нині для піднесення української економіки, а також критерії оцінки на рівні держави та регіонів. Важливо, щоб система вимірювань та оцінки була **випереджальною**, що дало б змогу прогнозувати майбутні інвестиційні процеси й компетентно та вчасно управляти реструктуризацією промисловості і сільського господарства.

Далі необхідно сформувані **механізми гарантій** реалізації поставлених цілей інвестування, насамперед правових. Основою правових механізмів є стабільне законодавство, що регулює інвестиційний процес. Нині в Україні такий механізм поки що відсутній. Законодавство повсякчас змінюється, причому іноді законам надають зворотної дії, що відлякує як зовнішніх, так і внутрішніх інвесторів.

Щоб створити нормальний інвестиційний клімат, належні умови для підприємницької діяльності взагалі, потрібно формувати відповідне правове поле. Тіньова економіка і корупція спонукають владу до жорсткого контролю за діяльністю підприємств, що за відсутності самостримуючих правових інструментів на рівні держави часом призводить до свавілля з боку різних державних контролюючих органів, особливо щодо приватних підприємств. Крім того, через нестабільність законодавства та великі податки суб'єкти підприємництва змушені переходити "в тінь".

Формування **організаційних гарантій** на рівні держави передбачає створення відповідних державних органів, які сприятимуть прискоренню інвестиційного процесу. Необхідно розширити мережу інвестиційних банків, спеціалізованих державних організацій, які б консультували приватних та державних підприємців з інвестиційних питань. Вже виникла потреба в створенні банку реконструкції та розвитку економіки України із залученням до нього широких міжнародних бізнесових кіл.

Формування **фінансово-економічних гарантій** передбачає створення відповідних фінансових умов функціонування підприємств різних форм власності.

Техніко-технологічними гарантіями на рівні підприємств передбачається забезпечення інвестиційного проекту продуктивною технікою і технологіями. Спинимось докладніше на формуванні техніко-технологічних гарантій. Адже існує теоретична можливість розглядати процес управління як чітко визначену, фактично математичну сферу, де відношення величин чітко зумовлені, кількісно визначені, яка підкріплюється технологічною (розвитком комп'ютерних систем та програмних засобів). Це дає змогу реалізувати таку теоретичну можливість у практиці управління на різних рівнях - від підприємства до держави. В Україні один із перших кроків у цьому напрямку вже зробила Українська корпорація "ЕСІ" (Enterprise Consulting International), яка надає послуги промисловим підприємствам, державним установам, муніципальним органам, банкам тощо з розробки і модернізації корпоративних інформаційних систем (КІС). За останні роки корпорація виконала проекти інформаційних систем Держкомстату України, Укрнафти, Промінвестбанку, Приватбанку та ін. Інформаційно-комп'ютерна технологія призначена для надання в режимі реального часу інформаційних послуг, оперативної інформації керівникам різного рівня, необхідних для прийняття ефективних управлінських рішень. Причому така інформація автоматично надходить з автоматизованих робочих місць і збирається в

КІС за принципом “керівник **вчасно** повинен знати **все** про діяльність організації”, “керівник структурного підрозділу **вчасно** повинен знати **все** про діяльність підрозділу”.

Завдяки інформаційно-технологічній можливості надавати керівникам різного рівня інформацію в режимі реального часу розв’язується одне з головних протиріч управління, що існувало тривалий час між прийняттям ефективних управлінських рішень на основі величезної кількості вчасної та точної інформації і необхідністю забезпечення для цього ефективного зворотного зв’язку в процесі управління, та відсутністю методологічного й інформаційно-технологічного забезпечення. Інформаційно-технологічна система БААН, що впроваджується в Україні корпорацією “ЕСІ”, надає можливість управляти, наприклад, сучасним підприємством в режимі реального часу на основі 6 тис. модулів, які характеризують діяльність даного підприємства у повному обсязі та в певний час його функціонування.

Самоорганізація як явище є наслідком цілої низки чинників, що взаємодіють. Кожен нормативний акт держави, кожен закон слід розглядати крізь призму можливої після прийняття рішення самоорганізації процесу. У разі нехтування цією важливою обставиною соціально-економічний процес так чи інакше буде самоорганізовуватися, але вже поза правовим полем. Яскравим прикладом цього є процес тінізації економіки. Масовий перехід підприємців у “тінь” є виявом їх самоорганізації в умовах, коли держава фактично ігнорує економічні інтереси приватного бізнесу.

Тільки вирішивши проблему ще на етапі дослідження причин, можна чекати реальних позитивних результатів. А боротьба з наслідками є неефективною. Впровадження нового методологічного інструментарію в реформування економіки і використання можливостей інформаційно-комп’ютерних технологій допоможе розв’язати протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами і стане справжнім каталізатором соціально-економічних перетворень в Україні.

Список використаної літератури

1. *Стіглиць Дж.Е.* Економіка державного сектора.: Пер. з англ. А.Олійник, Р. Скільський. - К.: Основи, 1998. - 854 с.
2. *Кучма Л.Д.* Націю звеличують великі цілі і діла: Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 рік. - К., 2000.
3. *Богданов А.А.* Тектология: всеобщая организационная наука. - М.,1989. - Кн.2.
4. *Дмитренко Г.* Новий управлінський курс для України. - Т., 1999.
5. *Пересада А.А.* Інвестиційний процес в Україні. - К.: Лібра ТОВ, 1998. - 392 с.
6. *Губський Б.В.* Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. - К.: Наук. думка, 1998.